

Dariusz Burczyk

Żołnierze-górnicy z powiatów elbląskiego i braniewskiego (1949–1959)

Pamięć i Sprawiedliwość 11/1 (19), 269-283

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Żołnierze-górnicy z powiatów elbląskiego i braniewskiego (1949–1959)

W maju 1949 r. w sowieckiej strefie okupacyjnej przeprowadzono wybory do Kongresu Ludowego, który utworzył Niemiecką Radę Ludową. Rada zatwierdziła przygotowaną wcześniej Konstytucję Niemieckiej Republiki Demokratycznej i miała przeprowadzić utworzenie nowego państwa. W celu powiększenia populacji „zaprzyjaźnionego” kraju polscy komuniści planowali uwolnić 50 tys. jeńców niemieckich pracujących przymusowo w kopalniach węgla¹. Obawiano się jednak, że takie posunięcie spowoduje znaczący spadek wydobycia tego strategicznego dla Polski surowca, w związku z czym „władza ludowa” szukała sposobu, który pozwoliłby utrzymać produkcję na dotychczasowym poziomie. Rozwiązanie problemu zasugerował szef Głównego Zarządu Polityczno-Wychowawczego WP, gen. Edward Ochab, który 25 lipca 1949 r. zaproponował wysłanie do kopalń węgla żołnierzy². 5 sierpnia 1949 r. minister obrony narodowej marsz. Michał Żymierski wydał rozkaz, w myśl którego Wojskowe Komendy Rejonowe (WKR) miały przeprowadzić pobór około 4 tys. mężczyzn z roczników 1927 i 1928, których po przeszkoleniu rekruckim należało skierować do batalionów pracy mieszczących się przy kopalniach węgla wytypowanych przez Ministerstwo Górnictwa³.

13 sierpnia 1949 r. minister obrony narodowej wydał rozkaz organizacyjny nr 036, na którego podstawie zorganizowano pierwsze cztery bataliony pracy⁴. We wrześniu 1949 r. marsz. Żymierski zatwierdził *Tymczasowy regulamin dla nowo formowanych batalionów pracy*, który określił ich charakter i przeznaczenie. Zadaniem żołnierzy wspomnianych batalionów miało być wydobycie węgla na potrzeby państwa i gospodarki krajowej oraz ukończenie przeszkolenia wojskowego. Pobyt w batalionach pracy miał również służyć politycznemu wychowaniu

¹ Szerzej na temat jeńców niemieckich skierowanych do pracy w polskich kopalniach węgla zob. M. Maruszczyk, M. Paździora, *Obozy jenieckie w górnictwie węglowym Górnego Śląska w latach 1945–1949* [w:] *Obozy pracy przymusowej na Górnym Śląsku*, red. A. Topol, Katowice 1994, s. 27–50; S. Rosenbaum, B. Tracz, *Obozy pracy przymusowej Gliwickiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego 1945–1949*, Katowice 2009.

² E. Nalepa, *Wojskowe bataliony górnicze w Polsce w latach 1949–1959*, „Przegląd Historyczny” 1994, t. 85, z. 1–2, s. 124.

³ *Ibidem*.

⁴ Z. Wojdalski, *Wojskowy Korpus Górniczy*, „Dzieje Najnowsze” 1983 (3), Rocznik XV, s. 141.

wyselekcjonowanej grupy młodych ludzi pochodzącej z „elementu niepewnego” oraz przysposobić ich do zawodowej pracy w górnictwie⁵. Zgodnie z założeniami sowieckiej antropologii mieli oni zostać wyedukowani „przez pracę”⁶.

Tajny rozkaz nr 008/MON z 1 lutego 1951 r. podpisany przez marsz. Konstantego Rokossowskiego oraz Uchwały Prezydium Rządu z 10 i 14 kwietnia 1951 r. uściśliły zasady wcielania poborowych do batalionów pracy oraz tryb ich funkcjonowania⁷. Podstawą zakwalifikowania poborowego do zastępczej służby wojskowej (ZSW) miało być jego pochodzenie społeczne oraz oblicze polityczne i moralne. Do ZSW należało zatem kierować poborowych pochodzących ze środowiska „bogaczy wiejskich”, kupców oraz osoby pochodzące z rodzin, które – według opinii organów bezpieczeństwa publicznego – były wrogo ustosunkowane do „nowej” rzeczywistości. Skierowaniu do batalionów pracy podlegali także poborowi, których rodzice, rodzeństwo lub żona byli karani za przestępstwa polityczne albo utrzymywali kontakt z członkami rodziny mieszkającymi w krajach kapitalistycznych⁸.

Na podstawie rozkazu marsz. Rokossowskiego do batalionów pracy trafiли m.in. najmłodsi żołnierze podziemia niepodległościowego; osoby pochodzące z rodzin związanych z mikołajczykowskim PSL; ofiary procesów politycznych oraz synowie Ślązaków i Pomorzan wcielonych siłą do Wehrmachtu. Żołnierze-górnicy składali przysięgę wojskową oraz podlegali dyscyplinie wojskowej i wojskowemu sądownictwu. Jerzy Kamiński, były żołnierz-górnik i współinicjator powstania Izby Pamięci Represjonowanych Politycznie Żołnierzy-Górników w Zabytkowej Kopalni Węgla Kamiennego „Guido” w Zabrze, tak opisał sytuację, w której znaleźli się młodzi poborowi wcieleni do batalionów pracy: „Składaliśmy przysięgę, żadnej roboty nie mogliśmy odmówić, bo jakbyśmy odmówili, byłby pokazowy sąd i do więzienia – też do kopalni, a potem – po więzieniu – trzy lata znowu dalej odsłużyć. To się nie opłaciło”⁹. „Żołnierze z kilofami”, jak nazywa ich w swojej pracy Władysław Gąsiorowski¹⁰, nie mieli prawa noszenia broni ani awansowania na stopnie podoficerskie, a czas ich służby wynosił 2 lata (bywały okresy, gdy go wydłużano i wtedy mógł wynieść nawet 39 miesięcy).

Do wiosny 1950 r. powołano dziesięć batalionów pracy, które zostały podporządkowane Dowództwu Okręgu Wojskowego nr V w Krakowie¹¹. 14 kwietnia 1951 r. Prezydium Rządu wydało uchwałę nr 287 w sprawie organizacji i działalności batalionów ZSW, które miały być organizacyjnie podporządkowane Powszechnej Organizacji „Służba Polsce” (SP), a poprzez jej komendanta głównego podlegać ministrowi obrony narodowej¹². Komendant SP otrzymał rozkaz organizacji 9 batalionów i wcielenia do nich 11 tys. żołnierzy.

⁵ *Ibidem*.

⁶ S. Rosenbaum, B. Tracz, *Obozy pracy przymusowej...*, s. 74.

⁷ R.P. Kieszek, *Żołnierze-górnicy (1949–1959)*, „*Realia i co dalej...*” 2009, nr 5 (14), s. 134.

⁸ E. Nalepa, *Wojskowe bataliony górnicze...*, s. 133.

⁹ *W Guido izba pamięci represjonowanych żołnierzy-górników*, 31 VIII 2009 r. [dostęp: 2 II 2011 r.], http://www.money.pl/archiwum/wiadomosci_agencyjne/pap.

¹⁰ W. Gąsiorowski, *Żołnierze z kilofami. Monografia Żołnierzy-Górników Okręgu Płockiego*, Sierpc 2001.

¹¹ E. Nalepa, *Wojskowe bataliony górnicze...*, s. 124.

¹² Z. Wojdalski, *Wojskowy Korpus Górniczy...*, s. 142.

Na jesieni 1951 r. minister obrony narodowej wydał kolejny rozkaz, na mocy którego przy Komendzie SP powołano Kierownictwo Jednostek ZSW. Utworzono również dwie Brygady Pracy (BP) ZSW w Katowicach i Chorzowie, którym podporządkowano siedemnaście batalionów pracy rozmieszczonych na terenie 30 kopalń węgla Zagłębia Śląsko-Dąbrowskiego. Pod koniec 1953 r. w górnictwie pracowało już 26 tys. żołnierzy zgrupowanych w 26 batalionach¹³.

Na skutek rozwiązywania „Służby Polsce” jednostki ZSW zostały na mocy uchwały Prezydium Rządu nr 815 z 15 października 1955 r. przekształcone w Wojskowy Korpus Górniczy (WKG) podległy ministrowi górnictwa¹⁴. Według obliczeń Zygmunta Wojdalskiego średnio 20 proc. załogi kopalń stanowili żołnierze WKG¹⁵. Od 1 stycznia 1956 r. jednostki podporządkowane WKG zaczęto nazywać Wojskowymi Batalionami Górniczymi (WBG). Dowódcą WKG został pułkownik Aleksander Kokoszyn, a od 11 grudnia 1956 r. pułkownik Bronisław Szubicz¹⁶. Na mocy dwóch uchwał Prezydium Rządu (nr 229/56 z 10 maja i nr 282/56 z 16 czerwca 1956 r.) do pracy w górnictwie skierowano również 8200 żołnierzy Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego i 1350 żołnierzy Wojsk Ochrony Pogranicza¹⁷. W 1956 r., który stanowił szczytowy okres rozwoju tej formacji, WKG liczył około 35 tys. żołnierzy¹⁸. Jesienią 1956 r. rozpoczął się proces stopniowej likwidacji wojskowych batalionów górniczych, który został ostatecznie zakończony w listopadzie 1959 r.¹⁹

Tematem prezentowanej pracy są żołnierze z powiatów elbląskiego i braniewskiego skierowani do odbycia służby wojskowej w kopalniach węgla, rud uranu i w kamieniołomach. Ramy geograficzne pracy określiła właściwość terytorialna Wojskowej Komendy Uzupełnień (WKU) w Elblągu, w której ewidencji wojskowej, na potrzeby niniejszego artykułu, została przeprowadzona kwerenda badawcza²⁰. Stała się ona możliwa dzięki porozumieniu zawartemu w 2009 r. pomiędzy MON a IPN, na podstawie którego pracownicy instytutu oddelegowani do poszczególnych WKU przystąpili do przeglądu zgromadzonej w nich dokumentacji w celu wytypowania materiałów archiwalnych niezbędnych do wypełniania ustawowych zadań IPN. Za taką dokumentację uznano w całości ewidencję wojskową (teczki oraz karty ewidencyjne) osób urodzonych przed 1930 r. oraz dokumentację dotyczącą żołnierzy: Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Wojsk Ochrony Pogranicza²¹, Informacji

¹³ *Ibidem*, s. 143.

¹⁴ P. Piotrowski, *Bataliony budowlane i górnicze w Wojsku Polskim* [w:] *Studia i materiały z dziejów opozycji i oporu społecznego*, t. 2, red. Ł. Kamiński, Wrocław 1999, s. 125.

¹⁵ Z. Wojdalski, *Wojskowy Korpus Górniczy...*, s. 147.

¹⁶ E. Nalepa, *Wojskowe bataliony górnicze...*, s. 128.

¹⁷ R.P. Kieszek, *Żołnierze-górnicy...*, s. 145.

¹⁸ E. Nalepa, *Wojskowe bataliony górnicze...*, s. 129.

¹⁹ W dniu 30 XI 1959 r. dowódca WKG ppłk Bronisław Szubicz zameldował ministrowi obrony narodowej o zakończeniu likwidacji Wojskowego Korpusu Górniczego (zob. Z. Wojdalski, *Wojskowy Korpus Górniczy...*, s. 144).

²⁰ Od 2002 r., kiedy zlikwidowano WKU w Braniewie, teren powiatu braniewskiego podlega właściwości WKU w Elblągu. Do elbląskiej WKU trafiła również cała ewidencja wojskowa ze zlikwidowanej komendy w Braniewie.

²¹ Do 1954 r. wszyscy żołnierze WOP, a od 1954 r. tylko żołnierze zajmujący konkretne stanowiska służbowe, m.in. żołnierze i oficerowie odbywający służbę w Granicznych Punktach Kontroli (zob. Pismo Dyrektora Biura Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN z 21 X 2009 r. – kopia w zbiorach autora).

Wojskowej, Wojskowej Służby Wewnętrznej; sędziów, prokuratorów i pracowników wojskowego wymiaru sprawiedliwości oraz osób powołanych do odbycia trzymiesięcznej czynnej służby w okresie stanu wojennego urodzonych w latach 1930–1972.

Wspomniana wyżej dokumentacja daje zupełnie nowe możliwości badawcze, zarówno na poziomie ogólnokrajowym, jak i regionalnym. Dzięki niej możliwe stało się podjęcie, na szerszą niż dotychczas skalę, badań nad tragicznym losem dziesiątków tysięcy żołnierzy²², którzy jako „politycznie i klasowo obciążeni” zostali skierowani do pracy w kopalniach węgla, uranu²³ i kamieniołomach. Umożliwia ona np. ustalenie imiennej listy osób skierowanych do odbycia służby wojskowej w batalionach pracy oraz przeprowadzenie analizy statystycznej dotyczącej wykształcenia, pochodzenia społecznego i przeszłości politycznej żołnierzy-górników, która z kolei pozwoli ustalić, jak w rzeczywistości wyglądała realizacja wytycznych Ministerstwa Obrony Narodowej dotyczących poboru do batalionów pracy osób niewygodnych dla „władzy ludowej”.

Pomimo że dokumentacja dotycząca żołnierzy-górników nie została uwzględniona w wykazie materiałów podlegających przekazaniu do IPN, ze względu na represyjny charakter batalionów pracy (wojskowych batalionów górniczych) zdecydowano się umieścić ją w wykazach dokumentacji wytypowanej do przejścia z prośbą o jej przekazanie. Prośba została rozpatrzona pozytywnie, dzięki czemu cała rzeczona dokumentacja trafiła do archiwum gdańskiego oddziału instytutu. W niniejszej pracy autor skupił się na zbadaniu skali i kryteriów, na podstawie których w latach 1949–1959 żołnierze z Elbląga, Braniewa i okolic byli kierowani do batalionów pracy stacjonujących przy kopalniach węgla, uranu i kamieniołomach. Dodatkowym rezultatem przeprowadzonych badań było sporządzenie imiennej listy wspomnianej wyżej grupy żołnierzy²⁴.

W wyniku żmudnej i długotrwałej kwerendy (cały zasób kartoteczny WKU w Elblągu liczył około 60 tys. kart) autorowi udało się ustalić nazwiska 495 osób zamieszkujących tereny powiatów elbląskiego i braniewskiego, które zostały skierowane do pracy w kopalniach węgla, rud uranu i kamieniołomach. Pod względem wieku wśród omawianej grupy żołnierzy przeważali mężczyźni w wieku 21 lat (185 osób, 37,4 proc. analizowanej grupy żołnierzy), na drugim miejscu znaleźli się żołnierze w wieku 20 lat (158 przypadków, 31,9 proc.), a na trzecim w wieku 22 lat (98 przypadki, 19,8 proc.)²⁵. Poza tym 16 osób miało 24 lata, a 36 – 23 lata.

²² W publikacjach na temat żołnierzy-górników podaje się liczbę od 120 do 200 tys. żołnierzy. Według Edwarda Nalepy, przez wspomniane bataliony przeszło ok. 120 tys. żołnierzy. Z tej liczby ok. 96 tys. żołnierzy pracowało w kopalniach węgla, 3 tys. żołnierzy zatrudnionych było przy wydobywaniu i wzbogacaniu uranu, a ok. 20 tys. żołnierzy należało do tzw. batalionów budowlanych i pracowało w hutach oraz innych zakładach przemysłu ciężkiego (zob. E. Nalepa, *Wojskowe bataliony górnicze...*, s. 124).

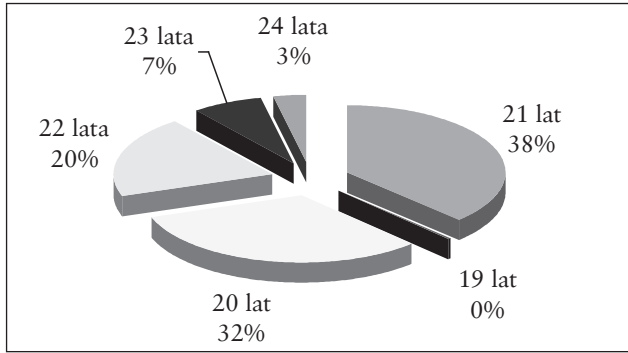
²³ Szerzej na temat żołnierzy skierowanych do przedsiębiorstwa „Kopalnie Kowarskie” (późniejsze Zakłady Przemysłowe R-1), które zajmowało się eksploatacją złóż uranu położonych niedaleko Jeleniej Góry, zob. R. Klementowski, *W cieniu sudeckiego uranu. Kopalnictwo uranu w Polsce w latach 1948–1973*, Wrocław 2010.

²⁴ Szczegółowy wykaz znajduje się w Aneksie 2.

²⁵ Wszystkie zaprezentowane w artykule dane statystyczne są wynikiem obliczeń własnych autora, przeprowadzonych w oparciu o informacje zawarte na kartach ewidencyjnych poborowych i żołnierzy przechowywanych w WKU w Elblągu, z którymi miał on możliwość zapoznać się osobiście podczas dokonywania przeglądu całego zasobu kartotecznego wspomnianego wyżej WKU, liczą-

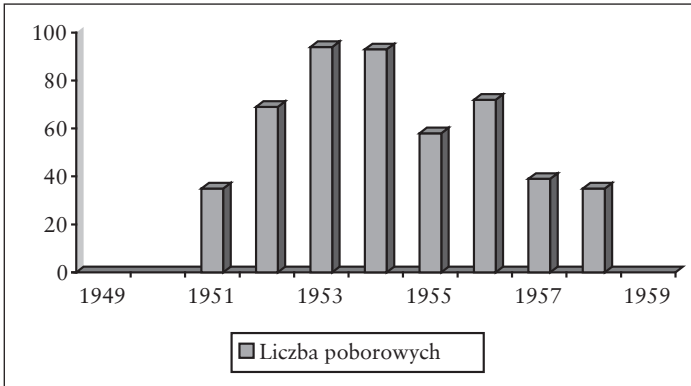
Tylko dwie osoby miały 19 lat (na wykresie podano dane w zaokrągleniu, więc na dziewiętnastolatków przypadło 0%, w rzeczywistości było to nieco więcej).

Wykres 1. Wiek poborowych skierowanych do BP/WBG

Źródło: Obliczenia własne autora na podstawie ewidencji wojskowej zgromadzonej w WКУ Elbląg.

Wykres 2. Liczba poborowych z powiatów elbląskiego i braniewskiego skierowanych do odbycia służby wojskowej w BP/WBG w latach 1949–1959

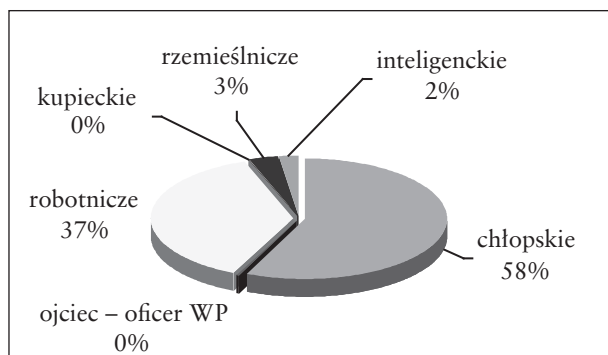
Źródło: Obliczenia własne autora na podstawie ewidencji wojskowej zgromadzonej w WКУ Elbląg.

Biorąc pod uwagę pochodzenie społeczne opisywanej grupy żołnierzy, z 495 osób skierowanych od batalionów górniczych 280 było pochodzenia chłopskiego (56,6 proc.), 185 robotniczego (37,4 proc.), a 16 rzemieślniczego (3,3 proc.). Tylko 11 osób z całej grupy zakwalifikowano do „inteligencji”, a jedną do „stanu”

cego *notabene* 60 tys. kart. Dane te należy uznać za wiarygodne, bowiem ich źródłem są karty ewidencyjne, stanowiące obok teczek osobowych podstawowy rodzaj dokumentacji ewidencyjnej WP, na którym opiera się cała organizacja wojska (m.in. kwestie mobilizacyjne czy zniesiony niedawno powszechny pobór wojskowy). Sporządza się je zgodnie z odpowiednimi ustawami (ustawą o powszechnym obowiązku obrony) i rozporządzeniami ministra obrony narodowej dotyczącymi prowadzenia ewidencji wojskowej.

kupieckiego. Dwóm osobom w rubryce „pochodzenie społeczne” wpisano, że ich ojcowie przed II wojną światową byli oficerami zawodowymi WP (ze względu na zaokrąglenie danych na wykresie podano, że te osoby oraz osoba ze „stanu” kupieckiego stanowiły 0 proc., w rzeczywistości było to nieco więcej).

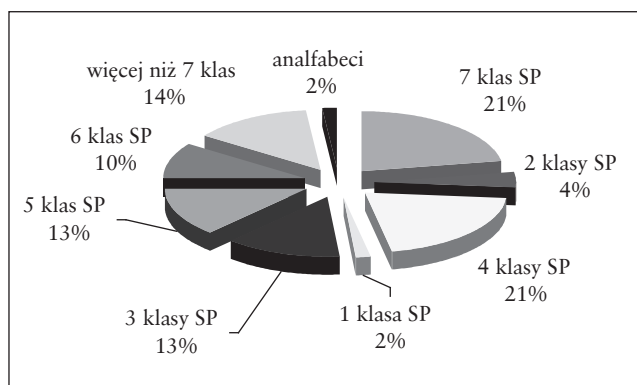
Wykres 3. Pochodzenie społeczne poborowych skierowanych do BP/WBG

Źródło: Obliczenia własne autora na podstawie ewidencji wojskowej zgromadzonej w WKU Elbląg

Pod względem wykształcenia przeważały osoby, które ukończyły 7 klas szkoły powszechnej (110 osób – 22,2 proc.). Żołnierzy, którzy ukończyli 4 klasy szkoły powszechnej, było nieco mniej (102 osoby – 20,6 proc.). Jeszcze mniej – tych, którzy ukończyli: 3 klasy (66 osób), 5 klas (64 osoby), 6 klas – 49 osób, 2 klasy – 20 osób i 1 klasę szkoły powszechnej – 9 osób. Tylko 67 żołnierzy legitymowało się posiadaniem więcej niż 7 klas szkoły powszechnej. Do tej grupy należały zarówno osoby, które ukończyły 1 klasę szkoły zawodowej, jak i takie, które miały maturę. Wśród omawianej grupy osób znalazło się też ośmiu analfabetów.

Wykres 4. Wykształcenie poborowych skierowanych do BP/WBG

Źródło: Obliczenia własne autora na podstawie ewidencji wojskowej zgromadzonej w WKU Elbląg.

Wśród 495 elbląsko-braniewskich żołnierzy-górników znalazło się także 78 osób (15,8 proc.) skazanych wcześniej za drobne przestępstwa, takie jak

chuligaństwo, kradzieże czy pobicia. Wynik ten jest aż pięciokrotnie wyższy od ówczesnej średniej krajowej, która wynosiła 3,5 proc.²⁶

Wydaje się, że na tym niechlubnym wyniku zaważyła zła sława Elbląga, o którym w 1952 r. I sekretarz KW PZPR w Gdańsku, Jan Trusz, wypowiadał się jako o ośrodku „przestępczości i bandytyzmu, a poniekąd i działalności kontrrewolucyjnej”²⁷. Oczywiście wypowiedzi komunistycznego dygnitarza nie można przyjmować bezkrytycznie, jako obiektywnej i niezależnej opinii eksperta, ale może być w niej ziarenko prawdy. W pozostałej grupie żołnierzy znalazło się także 19 osób skazanych za przestępstwa polityczne. Spośród nich 16 osób skazały wojskowe sądy rejonowe, w tym: WSR w Gdańsku – 5, WSR w Krakowie – 4, WSR w Białymstoku – 3, WSR w Olsztynie – 2 oraz WSR w Katowicach – 1 i WSR w Lublinie – 1. Co do dokładniejszych przyczyn skazania wyżej wymienionych osób, to autor dysponuje jedynie danymi odnoszącymi się do skazanych przez WSR w Gdańsku²⁸. Wśród pięciu żołnierzy-górników, których sprawy rozpatrywał wspomniany sąd, trzech zostało skazanych za nielegalne posiadanie broni, a dwóch za przynależność do nielegalnej organizacji.

Na kartach ewidencyjnych analizowanej grupy żołnierzy bardzo często można odnaleźć wskazówki, na podstawie których członkowie komisji poborowej decydowali o przydatności danej osoby do konkretnego rodzaju służby wojskowej. W rubryce „Uwagi”, znajdującej się na odwrocie każdej karty ewidencyjnej, widnieją zapisy dotyczące np. grupy narodowości niemieckiej, którą w czasie okupacji posiadał poborowy lub ktoś z jego rodziny. Umieszczano tam również informacje o fakcie odbywania przez ojca lub brata służby w armii niemieckiej lub o członkach rodziny poborowego, którzy na stałe mieszkali za granicą. W omawianej rubryce odnotowywano także przypadki odbywania kary więzienia przez któregoś z członków rodziny powołanego do zastępczej służby wojskowej, np. „ojciec w więzieniu za sabotaż gospodarczy” lub „brat karany za kradzież”.

Zdaniem Pawła Piotrowskiego, przynależność narodowa lub fakt podpisania volkslisty były powodami nagminnego wcielania do batalionów pracy Mazurów, Ślązaków, mieszkańców Pomorza Zachodniego i Śląska Cieszyńskiego²⁹. Po analizie całego zbioru kartotecznych elbląskiej WKU autor niniejszej pracy stwierdził, że wśród analizowanej grupy żołnierzy przypadki określenia swojej przynależności narodowej jako innej niż polska są bardzo nieliczne. Z pewnością taka manifestacja odrębności narodowej była wówczas źle postrzegana, dlatego też poborowi deklarowali najczęściej narodowość polską, chociaż trudno uwierzyć

²⁶ Według stanu na 1 I 1953 r. na ogólną liczbę 27 tys. żołnierzy jednostek ZSW 3,5% miało na swoim koncie wyroki (zob. E. Nalepa, *Wojskowe bataliony górnicze...*, s. 125).

²⁷ AIPN Gd, 538/19, Kwartalne sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowego Sądu Rejonowego w Gdańsku za I kwartał 1952 r., 9 IV 1952 r., k. 31.

²⁸ W odniesieniu do pozostałych widniejący na kartach ewidencyjnych zapis typu: „WSR w Krakowie – 5 lat”, uniemożliwiał, bez podjęcia szerszych badań, dokładniejsze ustalenie przyczyn skazania. W stosunku do skazanych przez gdański WSR w Gdańsku takie ustalenia były możliwe, ponieważ autor dysponował skorowidzami i repertoriami gdańskiego sądu. W przypadku innych skazanych również należałoby skorzystać ze wspomnianych pomocy ewidencyjnych poszczególnych wojskowych sądów rejonowych i ustalić, jakie były przyczyny ich skazania.

²⁹ P. Piotrowski, *Śląski Okręg Wojskowy. Przekształcenia organizacyjne 1945–1956*, Warszawa 2003, s. 246.

w to, że np. Erich Koch, syn Reinharda i Fridy z d. Schmidt, urodzony w 1930 r. w Elblągu³⁰, był faktycznie narodowości polskiej, pomimo że taką narodowość podawał w karcie ewidencyjnej. Mimo wszystko wydaje się, że w wypadku omawianej grupy poborowych kryterium narodowościowe nie odegrało większego znaczenia. Wśród żołnierzy-górników z powiatów elbląskiego i braniewskiego przeważały osoby narodowości polskiej, urodzone na północnym Mazowszu lub Pomorzu oraz osoby pochodzące z rodzin polskich, które osiedliły się na terenie wspomnianych powiatów po 1945 r.

Większość żołnierzy-górników odbywała służbę w więcej niż jednej kopalni węgla czy kamieniołomie. Powodem ich wędrówki po różnych jednostkach wojskowych był strach ówczesnych władz przed patriotycznie wychowaną młodzieżą, która pomimo skoszarowania i wtłoczenia do kopalń nadal stanowiła potencjalne zagrożenie. „Oni tak mieszały w naszych szeregach, że każdy długo na jednej kopalni nie był, żebyśmy się nie porozumieli, bo na początku to bunty były. Miałem szczęście, że byłem tylko na jednej kopalni” – stwierdził po latach Jerzy Kamiński³¹. Najwięcej żołnierzy-górników z terenów podległych właściwości Rejonowych osób), 1 BP/WKG stacjonującego w Szladze, Oświęcimiu, Łaziskach i Głupczycach (62 osoby) oraz do 7 BP/WKG, który stacjonował w Biedrusku i Makoszowach (60 osób). Duże grupy żołnierzy trafiły także do 17 BP/WKG (52 osoby) oraz 6 i 18 BP/WBG (po 44 osoby).

Podsumowując, żołnierze-górnicy z powiatów elbląskiego i braniewskiego to przede wszystkim osoby w wieku 20–21 lat, pochodzące z rodzin robotniczych i chłopskich, które ukończyły 4 klasy lub 7 klas szkoły powszechnej. Znaczna część z nich – 97 osób (19,6 proc.) była wcześniej karana³². Stwierdzenie, jak w praktyce wyglądało zastosowanie kryteriów poboru ustalonych przez marsz. Rokossowskiego, wymagałoby podjęcia szerszych badań, podczas których należałoby porównać m.in. skład narodowościowy i pochodzenie społeczne wszystkich poborowych wcielonych w tym czasie do wojska. Dopiero przeprowadzenie takich badań umożliwiłoby stwierdzenie, czy uzyskane przez autora wyniki analizy statystycznej są charakterystyczne jedynie dla omawianej grupy żołnierzy, czy dotyczą też wszystkich żołnierzy odbywających służbę wojskową w omawianym okresie³³.

Bataliony pracy i wojskowe bataliony górnicze zostały uznane za formację represyjną i – w świetle Ustawy z 2 września 1994 r. o świadczeniu pieniężnym

³⁰ Osoba fikcyjna.

³¹ W *Guido izba pamięci...*

³² Wielu byłych żołnierzy-górników zostało skazanych za różne drobne przestępstwa również po zakończeniu służby wojskowej (49 osób, 10% wszystkich byłych żołnierzy-górników z powiatów elbląskiego i braniewskiego).

³³ W wyniku tylko pobieżnych obserwacji autorowi udało się zauważyć, że występowanie dużej liczby osób skazanych wśród żołnierzy-górników z powiatów elbląskiego i braniewskiego nie jest czymś wyjątkowym, bowiem wielu żołnierzy KBW pochodzących z terenu wspomnianych powiatów również było wcześniej karanych. Taki skład społeczny „zbrojnego ramienia” partii komunistycznej w Polsce może nieco dziwić, jeśli weźmiemy pod uwagę jej charakter oraz specjalne kryteria, które musieli spełnić poborowi skierowani do odbycia służby wojskowej w KBW. Wydaje się, że po raz kolejny odpowiedzialna za tę sytuację jest specyfika terenu, z którego obie formacje czerpały „rekrutów”, a o której wspomniano wcześniej.

i uprawnieniach przysługujących żołnierzom ZSW skierowanym do kopalń węgla, kamieniołomów lub zakładów wydobywania rud uranu³⁴ – odbywającym w niej służbę żołnierzom lub ich rodzinom przysługują specjalne świadczenia³⁵. Wspomniana ustawa umożliwia im również ubieganie się o inwalidztwo i rentę z tytułu pracy w kopalni, jednak w praktyce ZUS bardzo rzadko wiąże niepełnosprawność byłego żołnierza-górnika z jego pracą w kopalni, wykorzystując przy tym fakt braku dokumentacji chorobowej sprzed 55 lat.

W związku z powyższym bardzo ważne jest, aby wszelka dokumentacja dotycząca żołnierzy-górników jako osób represjonowanych przez ustrój komunistyczny została zgromadzona w Instytucie Pamięci Narodowej, którego ustawowym zadaniem jest gromadzenie, przechowywanie, opracowywanie i udostępnianie materiałów archiwalnych dotyczących osób pokrzywdzonych przez system komunistyczny. Przejęcie tej dokumentacji uchroni ją również od zniszczenia, należy bowiem pamiętać, że brakowanie kart ewidencyjnych przechowywanych w poszczególnych WKU zostało wstrzymane jedynie do czasu dokonania ich przeglądu przez pracowników IPN. Po jego zakończeniu karty ewidencyjne będą znowu niszczone, zgodnie z obowiązującymi w wojsku przepisami, a bez tej dokumentacji osobom pokrzywdzonym będzie bardzo trudno udowodnić fakt odbywania przez nie służby wojskowej w batalionach górniczych czy budowlanych i otrzymania należnych im z tego tytułu świadczeń³⁶.

³⁴ W 2004 r. Instytut Pamięci Narodowej określił zmuszanie do pracy w kopalniach rud uranu, w ramach batalionów pracy przymusowej, jako jedną ze zbrodni stalinizmu w Polsce i zbrodnię przeciwko ludzkości (zob. P. Piątek, *Wybrane zagadnienia odpowiedzialności karnej za zbrodnie przeciwko ludzkości określone w art. 3 ustawy o IPN*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2004, nr 2 (6), s. 247–278).

³⁵ DzU 2001, nr 60, poz. 622.

³⁶ Taka sytuacja miała już miejsce m.in. w WKU w Starogardzie Gdańskim, gdzie osoby urodzone w latach 1931–1935, chcące uzyskać zaświadczenie o pełnieniu służby w kopalni, odchodziły z kwitkiem, dowiedziawszy się, że ich karty ewidencyjne zostały zniszczone i nie ma możliwości potwierdzenia tego faktu.

Aneks 1.

Wykaz batalionów, których żołnierze w latach 1949–1959 pracowali w kopalniach węgla, kopalniach rud uranu i kamieniołomach³⁷

Nr jednostki	Nazwa jednostki	Data sformowania/ /przeformowania	Data rozformowania	Miejsce stacjonowania
5931	Kierownictwo Batalionów Pracy Dowództwo Zgrupowania Jednostek ZSW	18 IV 1950 r. 1 VI 1951 r.		
3719	Kierownictwo Jednostek ZSW Dowództwo WKG	18 X 1951 r. 15 XI 1955 r. (1 I 1956 r.)	30 IX 1959 r.	Warszawa ³⁸ , Katowice
2654	1 Batalion Pracy 1 Batalion Pracy ZSW 1 Batalion Pracy 1 Wojskowy Batalion Górnicy 1 Szkolny Wojskowy Batalion Górnicy	13 VIII 1949 r. 30 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r. 19 XII 1956 r.	21 VII 1958 r.	Szłaga, Oświęcim, Głubczyce, Łaziska
2687	2 Batalion Pracy 2 Batalion Pracy ZSW 2 Batalion Pracy 2 Wojskowy Batalion Górnicy	13 VIII 1949 r. 30 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	15 V 1959 r.	Drawsko, Katowice, Brynów
2960	3 Batalion Pracy 3 Batalion Pracy ZSW 3 Batalion Pracy 3 Wojskowy Batalion Górnicy	13 VIII 1949 r. 30 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	9 XII 1958 r.	Biedrusko, Bytom, Piekary Śląskie, Radzionków
2998	4 Batalion Pracy 4 Batalion Pracy ZSW 4 Batalion Pracy	13 VIII 1949 r. 30 V 1951 r. 21 II 1953 r.	1 I 1954 r. ³⁹	Dęba k. Tarnobrzegu, Zabrze
5879	5 Batalion Pracy 5 Batalion Pracy ZSW 5 Batalion Pracy 5 Wojskowy Batalion Górnicy	18 I 1950 r. 30 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	22 IV 1959 r.	Ostróda, Sosnowiec, Dąbrowa Górnicza, Wojkowice
5892	6 Batalion Pracy 6 Batalion Pracy ZSW 6 Batalion Pracy 6 Wojskowy Batalion Górnicy	18 I 1950 r. 30 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	12 X 1959 r.	Elbląg, Katowice, Wełnowiec, Janów Śląski

³⁷ Aneks został opracowany na podstawie wykazu sporządzonego przez CAW (kopia w zbiorach autora).

³⁸ Siedziba Kierownictwa ZSW mieściła się do października 1954 r. w Warszawie, a później przeniesiono ją do Katowic.

³⁹ Po rozformowaniu żołnierzy skierowano do 8 i 20 Batalionu Pracy.

Żołnierze-górnicy z powiatów elbląskiego i braniewskiego

3175	7 Batalion Pracy 7 Batalion Pracy ZSW 7 Batalion Pracy 7 Wojskowy Batalion Górniczy	18 I 1950 r. 30 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	15 VI 1959 r.	Biedrusko, Makoszowy
3082	8 Batalion Pracy 8 Batalion Pracy ZSW 8 Batalion Pracy 8 Wojskowy Batalion Górniczy	18 I 1950 r. 30 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	1 I 1958 r.	Biedrusko, Kołchowice, Nowy Bytom, Wirek
3207	9 Batalion Pracy 9 Batalion Pracy ZSW 9 Batalion Pracy 9 Wojskowy Batalion Górniczy	18 I 1950 r. 30 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	30 IV 1958 r.	Kobierzyn k. Krakowa, Chorzów, Michałkowice
2930	10 Batalion Pracy 10 Brygada Pracy	13 V 1950 r. 15 VII 1951 r.	15 XII 1954 r. ⁴⁰	Kowary k. Jeleniej Góry
1466	11 Batalion Pracy	15 III 1951 r.	15 VII 1951 r. ⁴¹	Jarosław, Kowary ⁴²
1635	12 Batalion Pracy ZSW 12 Batalion Pracy 12 Wojskowy Batalion Górniczy	5 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	1 I 1958 r.	Jaworzno, Zabrze
5890	13 Batalion Pracy ZSW 13 Batalion Pracy 13 Wojskowy Batalion Górniczy	18 IV 1952 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	30 VI 1956 r.	Kamienna Góra, Szcawienko
2060	14 Batalion Pracy ZSW 14 Batalion Pracy 14 Wojskowy Batalion Górniczy	5 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	12 VII 1957 r.	Lędziny, Jaworzno, Wesoła
5948	15 Batalion Pracy ZSW 15 Batalion Pracy 15 Wojskowy Batalion Górniczy	18 IV 1952 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	15 XII 1957 r.	Mioszów

⁴⁰ Żołnierze 10 Brygady Pracy pracowali w kopalniach kowarskich do listopada 1951 r. Od stycznia 1952 r. zostali zatrudnieni m.in. w Zakładach Mechanicznych w Łabędach, Zakładach Wapienia – Czatkowice, Zakładach Górniczo-Hutniczych „Orzeł Biały”, Zakładach Cynkowych – Szopienice, Kopalni „Waryński” oraz hutach: „Wełnowiec”, „Kościeszko”, „Łaziska”, „Szopienice”, „Baildon”, „Dzierżyński”, w Hucie „Batory”, Hucie „Florian” i Hucie „Pokój”.

⁴¹ Żołnierze należący do rozformowanego 11 BP zostali poddani selekcji, a z wybranych utworzono 8 Batalion Budowlany w Jarosławiu.

⁴² 11 BP stacjonował w Kowarach tylko przez miesiąc (4 VI – 15 VII 1951 r.).

Nr jednostki	Nazwa jednostki	Data sformowania/ /przeformowania	Data rozformowania	Miejsce stacjonowania
2226	16 Batalion Pracy ZSW 16 Batalion Pracy 16 Wojskowy Batalion Górniczy	5 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	30 IV 1958 r.	Hałda Załęska, Katowice
2270	17 Batalion Pracy ZSW 17 Batalion Pracy 17 Wojskowy Batalion Górniczy	5 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	21 V 1959 r.	Bytom Lompy, Radzionków
2297	18 Batalion Pracy ZSW 18 Batalion Pracy 18 Wojskowy Batalion Górniczy	5 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	30 IV 1958 r.	Bytom Bobrek
2508	19 Batalion Pracy ZSW 19 Batalion Pracy 19 Wojskowy Batalion Górniczy	5 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	12 V 1959 r.	Świętochłowice, Chorzów, Chropaczów, Łagiewniki
2575	20 Batalion Pracy ZSW 20 Batalion Pracy 20 Wojskowy Batalion Górniczy	5 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	10 VII 1958 r.	Zabrze
2690	21 Batalion Pracy ZSW 21 Batalion Pracy 21 Wojskowy Batalion Górniczy	5 V 1951 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	26 VI 1958 r.	Wałbrzych, Mieroszów
2734	22 Batalion Pracy ZSW	5 V 1951 r.	18 X 1951 r. ⁴³	Łaziska
2701	23 Batalion Pracy ZSW 23 Batalion Pracy	14 II 1953 r. 21 II 1953 r.	16 VIII 1954 r. ⁴⁴	Czarny Las, Michałkowice
1584	24 Batalion Pracy	21 IX 1951 r.	3 I 1956 r. ⁴⁵	Jawor ⁴⁶
2723	25 Batalion Pracy ZSW 25 Batalion Pracy	14 II 1953 r. 21 II 1953 r.	1 I 1954 r. ⁴⁷	Czarny Las

⁴³ Po rozformowaniu batalionu żołnierzy skierowano do 1 Batalionu Pracy ZSW.

⁴⁴ Po rozformowaniu batalionu żołnierzy skierowano do 8, 9 i 19 Batalionu Pracy.

⁴⁵ Po rozformowaniu batalionu żołnierzy skierowano do 8 i 20 Batalionu Pracy.

⁴⁶ 15 X 1951 r. 24 BP został przekazany do dyspozycji Zarządu Kamieniołomów w Świdnicy, któremu podlegały: Strzegomskie Kamieniołomy Drogowe w Borowie, Złotoryjskie Kamieniołomy Drogowe w Złotoryi, Strzelińskie Kamieniołomy Drogowe w Strzelinie, Kamieniołomy Melafiru w Świerkach, Kamieniołomy – Zakłady w Krzeniowie, Kamieniołomy – Zakłady w Kostrzy i Kamieniołomy – Zakład Bazaltu w Krzeniowie.

Żołnierze-górnicy z powiatów elbląskiego i braniewskiego

2737	26 Batalion Pracy ZSW 26 Batalion Pracy 26 Wojskowy Batalion Górnicy	14 II 1953 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	31 XII 1958 r.	Wojkowice Komorne
2740	27 Batalion Pracy ZSW 27 Batalion Pracy 27 Wojskowy Batalion Górnicy	14 II 1953 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	30 VI 1958 r.	Zabrze Wschód
2756	28 Batalion Pracy ZSW 28 Batalion Pracy 28 Wojskowy Batalion Górnicy	14 II 1953 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	1 I 1958 r.	Łaziska Średnie
2759	29 Batalion Pracy ZSW 29 Batalion Pracy 29 Wojskowy Batalion Górnicy	14 II 1953 r. 21 II 1953 r. 15 XI 1955 r.	10 V 1958 r.	Wesoła k. Tych
3686	30 Wojskowy Batalion Górnicy	21 II 1953 r.	20 VII 1958 r.	Ludwikowice Kłodzkie
4869	31 Wojskowy Batalion Górnicy	12 V 1956 r.	18 XII 1956 r.	Zagórze
4951	34 Wojskowy Batalion Górnicy	12 V 1956 r.	18 XII 1956 r.	Mysłowice
4982	38 Wojskowy Batalion Górnicy	12 V 1956 r.	18 XII 1956 r.	Brzeziny Śląskie, Brzozowice Kamień
5025	39 Wojskowy Batalion Górnicy	12 V 1956 r.	20 XII 1956 r.	Zabrze, Mikulczyce
5175	41 Wojskowy Batalion Górnicy	12 V 1956 r.	12 XII 1956 r.	Kochłowice, Ruda Śląska
1472	Szkolny Batalion Pracy ZSW Szkolny Batalion Pracy	5 V 1951 r. 21 II 1953 r.	6 VII 1955 r.	Katowice Bugle, Pszczyna
5931	I Brygada Pracy ZSW I Brygada Pracy	18 X 1951 r. 21 II 1953 r.	1 X 1954 r.	Katowice
1215	II Brygada Pracy ZSW II Brygada Pracy	18 X 1951 r. 21 II 1953 r.	1 X 1954 r.	Chorzów
2505	III Brygada Pracy ZSW III Brygada Pracy	14 II 1953 r. 21 II 1953 r.	20 III 1956 r.	Wałbrzych

⁴⁷ Po rozformowaniu żołnierzy skierowano do 8 i 20 Batalionu Pracy.

Dariusz Burczyk (ur. 1975) – historyk i archiwista, doktor nauk humanistycznych, pracuje w Oddziałowym Biurze Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN w Gdańsku. Interesuje się historią sądownictwa wojskowego i specjalnego na Pomorzu Gdańskim w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XX w. Obecnie prowadzi badania dotyczące działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Gdańsku (1946–1955). Redaktor (wspólnie z Igozem Hałagidą i Alicją Paczoską-Hauke) publikacji: *Skazani na karę śmierci przez Wojskowe Sądy Rejonowe w Bydgoszczy, Gdańsku i Koszalinie 1946–1955* (2009) oraz autor artykułów: *Metody opracowania i rekonstrukcji zespołu archiwalnego: Wojskowy Sąd Rejonowy w Gdańsku (1946–1955)*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2010, t. 3; „Zapora” *przeciwko komunizmowi. Dzieje młodzieżowej organizacji niepodległościowej z Tczewa (1949–1952)*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2011, nr 34.

Soldiers-miners from Elbląg and Braniewo districts (1949–1959)

The presented work tells about soldiers from Elbląg and Braniewo districts, directed to do their military service in coal and uranium mines, and in quarries. The geographical framework of the study was determined by the territorial competence of the Military Draft Office (WKU) in Elbląg, the army records of which have been analysed for the needs of this article. In addition to general findings, the author has managed to determine the names of 483 persons, inhabitants of Elbląg and Braniewo districts (then part of the Gdańsk voivodeship), directed to work in coal and uranium mines, and quarries.

The first four Labour Battalions were established on 15 October 1949. In the following years more were created, as result of which by the end of 1953 already 26,000 soldiers were working in the mining sector, grouped in 26 battalions. “The soldiers with pickaxes” were not authorised to carry weapons, nor to be promoted to subofficials; directed to torturous work 10–12 hours a day, soldiers-miners payed the price of their service in the army with loss of health, often even life. Of 200,000 recruits directed in the years 1949–1959 to work in mines, today only about 40,000 are still alive, and of 2870 soldiers sent to the uranium mine at Kowary near Jelenia Góra, only 200. As result of the dissolution in 1955 of the organisation “Service to Poland” (“Służba Polsce”) its subordinated units of Alternative Military Service (labour battalions) were transformed into the Military Mining Corps (WKG), from then on subordinated to the minister of mining. In total, soldiers of labour battalions (military mining battalions) were employed in 60 mines in Lower and Upper Silesia, and western Lesser Poland. In its peak (1956) the WKG was composed of ca 35,000 soldiers. The gradual process of abolishing military mining battalions began in autumn 1956 and was completed in 1959.

Soldiers-miners from Elbląg and Braniewo districts were mainly persons aged 20–21, from working class and peasant families, graduated from 4 or 7 classes of elementary school. A good part of them – 93 – had criminal records. The list stated at the end of the article contains personal data of all persons subjected to

Żołnierze-górnicy z powiatów elbląskiego i braniewskiego

universal compulsory military service, residents of Elbląg and Braniewo districts in the years 1949–1959, of whom documentation certifying their service in coal, uranium mines or quarries is preserved. The article also includes an annex stating a complete List of battalions, the soldiers of which worked in coal mines, uranium mines and quarries in the years 1949–1959.